

עוד לא אבדה התקווה? תפיסת ההווה והעתיד של הציבור הישראלי

"התקווה היא בוזמנית אירוע קולקטיבי ואירוע פרטי. היא משהו שיכול לחבר בינינו ולהניע אותנו כקבוצה או כקהילה, ובה בעת היא משהו שכל אחד ואחת מאיתנו צריכים לחזור ולבסס בתוך עצמנו, מכה אחר מכה, אובדן אחרי אובדן".¹

חיבור קצר זה נועד לשקף את מגמות השינוי והיציבות בתחושות הציבור הישראלי לגבי העתיד הלאומי, על בסיס ממצאים אמפיריים הלקוחים מסקרים שונים של המכון הישראלי לדמוקרטיה שנערכו לאורך השנים (בעיקר סקרי הקול הישראלי החודשיים וסקרי מדד הדמוקרטיה השנתיים).² כפי שנראה להלן, ההבדלים בתפיסת העתיד – ומכאן גם ברמות התקווה של קבוצות שונות בחברה הישראלית – הם גדולים, אם כי בעת הזו כמעט אין קבוצה שתמונת העתיד שלה ורודה ממש.

בטרם ניגש להצגת הנתונים, חשוב לציין כי אף שישראל חוותה בשנתיים האחרונות אירועים שליליים קיצוניים, המשפיעים בוודאות על ראיית העתיד של הציבור בארץ, הרי לפחות חלקית יש להבין את התופעות שיידונו להלן גם כחלק מרוח הזמן הגלובלית: במדינות רבות בעולם שוררת כיום פסימיות לגבי העתיד. הסיבות לכך מגוונות –

< המאמר נכתב באוגוסט 2024

1 גרובייס, יואב, לעצור ולהביט במחול המוות, **מוסף הארץ**, 16 באוגוסט 2024, עמוד 45.
2 כל המידע המתודולוגי והנתונים של סקרים אלו מצויים במאגר המידע <https://dataisrael.idi.org.il/>.

החששות הרווחים ממשבר האקלים; עלייתן של תפיסות לא־דמוקרטיות מסוגים שונים; הקצנה דתית; החרפת העוינות בין ה"שחקנים" המדינתיים הגלובליים; שובה של המלחמה ה"קלאסית", כפי שהדגימה מלחמת רוסיה-אוקראינה; המשברים הכלכליים התכופים; השינויים במבנים המשפחתיים; והטראומה חובקת העולם של מגפת הקורונה. כמו כן, נראה שהפסימיות הגלובלית קשורה קשר הדוק לאי־האמון הרווח כלפי ההנהגות הפוליטיות, המוכיחות פעם אחר פעם את הקושי שלהן, עד כדי חוסר היכולת, להתמודד עם מורכבות בעיות השעה. בשל קוצר היריעה לא ניתן להביא כאן נתונים ממדינות אחרות, אך נציין, למשל, כי מדד האושר העולמי מצביע על ירידה חדה בשביעות הרצון מהחיים, בעיקר בקרב מי שנולדו משנות ה־80 ואילך,³ וכן כי מחקרים של מכון המחקר PEW מראים כיצד התערערו המשפחה ה"קלאסית" מעיבה על תפיסת העתיד של אמריקנים רבים.⁴

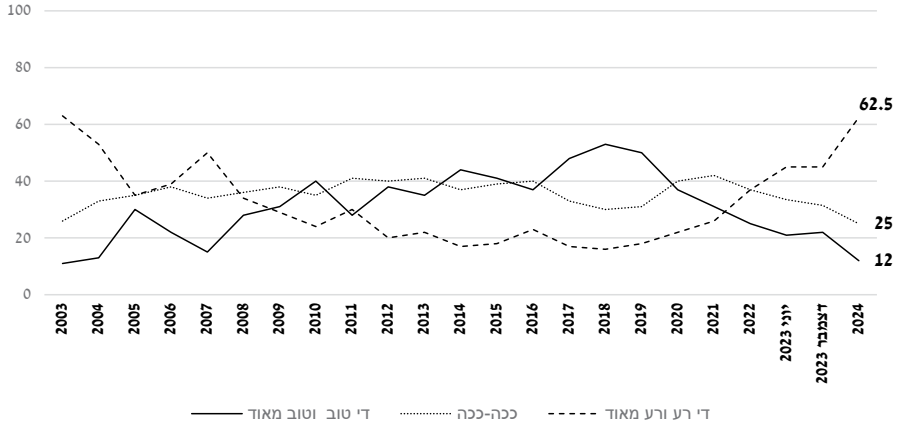
תמונת ההווה

במדידת יולי 2024, הערכת הציבור את מצבה הכללי של ישראל היא כמעט הגרועה ביותר מאז תחילת המדידות ב־2003 וחזרה כמעט מדויקת לנתוני 2003. באופן לא צפוי, נתוני מדידת יולי 2024 גרועים בהרבה אף מנתוני מדידת דצמבר 2023, בסמוך לאירועי אוקטובר ולפרוץ מלחמת "חרבות ברזל". הדבר בא לידי ביטוי בזינוק בשיעור המגדירים את המצב די רע ורע מאוד (62.5% ו־45% בהתאמה), ובירידה בשיעור המגדירים את המצב די טוב וטוב מאוד (12% ו־22% בהתאמה).

³ <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2024/WHR+24.pdf>

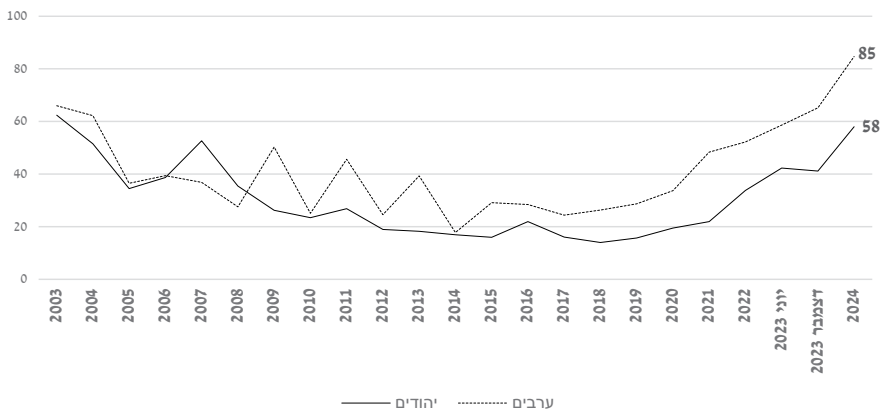
⁴ <https://www.pewresearch.org/social-trends/2023/09/14/public-has-mixed-views-on-the-modern-american-family>

תרשים 1: מעריכים את המצב של ישראל היום באופן כללי, (באחוזים, כלל המדגם) 2024–2003

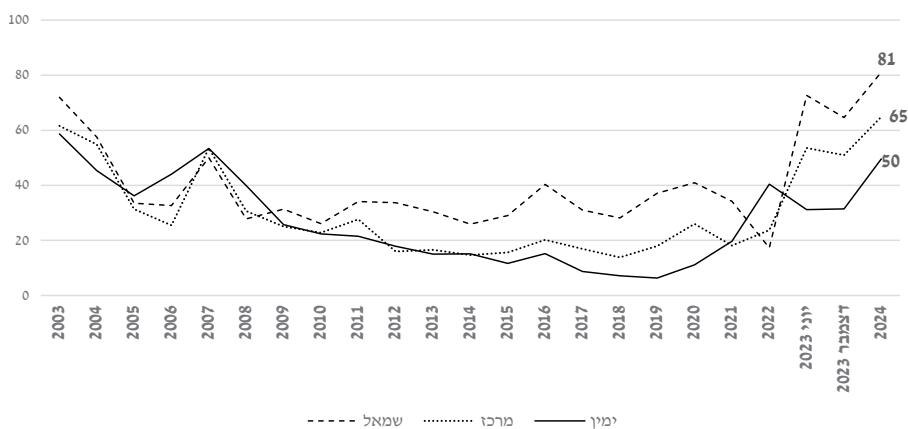
הערכה שלילית של המצב העכשווי בעיני רוב המרואיינים נמצאה בסקר זה הן במדגם היהודים הן במדגם הערבים, אלא שבקרב היהודים רוב זה קטן במידה ניכרת מזה שבקרב הערבים (58% ו-85% בהתאמה). גם הממוצע הרב-שנתי של המגדירים את מצבה של ישראל רע ורע מאוד בקרב היהודים נמוך בהשוואה לזה שבקרב הערבים (30.6% ו-41.3% בהתאמה).

תרשים 2: מעריכים את המצב של ישראל היום באופן כללי די רע או רע מאוד (באחוזים, יהודים, ערבים) 2024–2003

פערים גדולים יותר מתגלים בפילוח של מדגם היהודים לפי מחנות פוליטיים: באותה מדידה (יולי 2024), בקרב מי שהגדירו עצמם שמאל נמצא רוב גדול מאוד הסבור כי המצב די גרוע וגרוע מאוד, זאת בהשוואה לכשני שלישים ממי שמגדירים עצמם מרכז הסוברים כך, ולמחצית ממי שמגדירים עצמם ימין. מדובר בעלייה של ממש בהשוואה למדידה שנערכה מייד אחרי אירועי אוקטובר ופרוץ המלחמה!

תרשים 3: מעריכים את המצב של ישראל היום באופן כללי די רע או רע מאוד (2003-2024, לפי מחנות פוליטיים (באחוזים, יהודים)

המרוויינים התבקשו להצביע על התחושה העיקרית שלהם כלפי הממשלה. שלוש מהתחושות שהוצגו לבחירה היו חיוביות (אמון, גאווה ושביעות רצון), ושלוש – שליליות (כעס, תסכול ואכזבה). בקרב המרוויינים הערבים התחושה הדומיננטית הייתה אכזבה (35%), ולאחר מכן כעס ותסכול (28.5% בחרו בכל אחת משתי התחושות). הסדר בקרב היהודים נמצא דומה, אך עוצמת התחושות השליליות פחותה במעט (אכזבה – 28%, תסכול – 26% וכעס – 24%). בשני המדגמים שיעור המרוויינים שביטאו תחושות חיוביות כלפי הממשלה היה נמוך, אך בקרב היהודים היה גבוה מאשר בקרב הערבים (שביעות רצון: יהודים 7%, ערבים 3%; גאווה: יהודים 2%, ערבים 1%; אמון: יהודים 6%, ערבים 0.5%). ממצא מעניין במיוחד הוא שבקרב כל שלושת המחנות הפוליטיים (יהודים) – שמאל, מרכז וכן בימין – התחושות השליליות כלפי הממשלה היו הדומיננטיות. כלומר, גם במחנה הימין, שעליו מושתתת הממשלה, הציבור אינו מרוצה מהתנהלותה (מן הסתם מסיבות שונות מאלו שבמרכז ובשמאל).

**לוח 2: התחושה העיקרית כלפי הממשלה, לפי מחנות פוליטיים
(באחוזים, בקרב יהודים)**

התחושה העיקרית כלפי הממשלה	שמאל	מרכז	ימין
כעס	46	33	15
תסכול	35	25	25
אכזבה	14	32	29.5
שביעות רצון	0	2	10
גאווה	1	1	3
אמון	0	2	9
אחר	3	1	2
סך־הכול	100	100	100

נמצא קשר ברור ומובהק בין התחושות כלפי הממשלה להערכת המצב הכללי של ישראל: רוב גדול מקרב המביעים כעס כלפי הממשלה מעריכים את המצב בשלילה. כך הדבר, אם כי במידה מועטה יותר, גם בקרב מי שחשים תסכול או אכזבה כלפיה. לעומת זאת, בקרב מי שחשים כלפי הממשלה רגשות חיוביים – שביעות רצון, גאווה או אמון – רק מיעוט מעריכים את המצב הכללי של ישראל רע או רע מאוד.

לוח 2: מעריכים את המצב הכללי של ישראל רע או רע מאוד לפי התחושה העיקרית כלפי הממשלה (באחוזים, כלל המדגם)

התחושה העיקרית כלפי הממשלה	%
כעס	85
תסכול	68
אכזבה	61
שביעות רצון	24
גאווה	14
אמון	11

הממצאים הללו מצביעים על כך שתפיסת המצב הכללי של ישראל היא "פוליטית", וקשורה קשר הדוק לתחושות השוררות בקבוצות השונות בציבור כלפי הממשלה בראשות נתניהו.

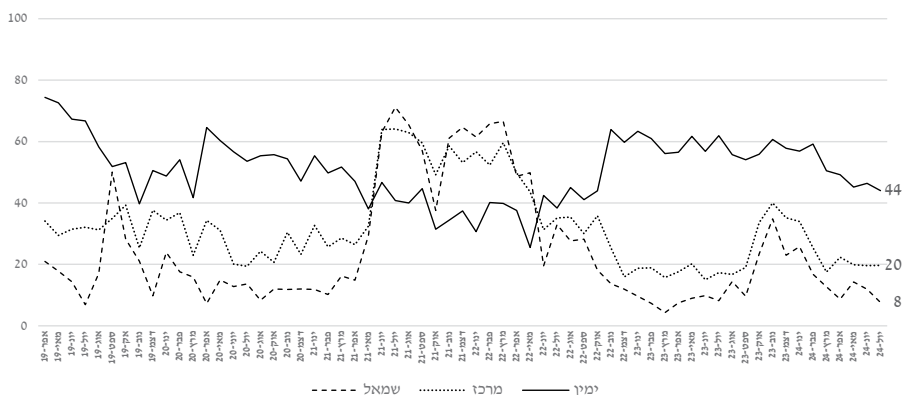
תמונת העתיד

מאז אפריל 2019 נשאלים המרוויינים בסקרים החודשיים של המכון הישראלי לדמוקרטיה⁵ שתי שאלות קבועות: 1. איך אתה מרגיש לגבי מצב השלטון הדמוקרטי בישראל בעתיד הנראה לעין? 2. איך אתה מרגיש לגבי מצב הביטחון של ישראל בעתיד הנראה לעין?? התשובות האפשריות הן: מאוד אופטימי, די אופטימי, די פסימי, מאוד פסימי. כפי שאפשר לראות בתרשים הבא, עד אפריל-מאי 2021 הייתה האופטימיות לגבי עתיד הביטחון הלאומי גבוהה מזו לגבי עתיד השלטון הדמוקרטי בישראל. ואולם מאז, שני המשתנים שלובים זה בזה (ממוצע האופטימיים אשר לעתיד השלטון הדמוקרטי 39.6%, ממוצע האופטימיים אשר לעתיד הביטחון הלאומי 46.8%).

ממצא מעניין המצריך ניתוח עומק בעתיד הוא כי החל מנובמבר 2023 שיעורי האופטימיים הן לגבי עתיד הביטחון הלאומי הן לגבי עתיד הדמוקרטיה בישראל ממשיכים לרדת בהתמדה. כלומר, לא רק שלא ניכרת התאוששות בחלוף עשרה חודשים מאז אירועי אוקטובר, אלא נראה שהתקווה הולכת ודועכת. יתרה מזו, האופטימיות בנושא הביטחוני נמוכה במעט מאשר בנושא השלטון הדמוקרטי.

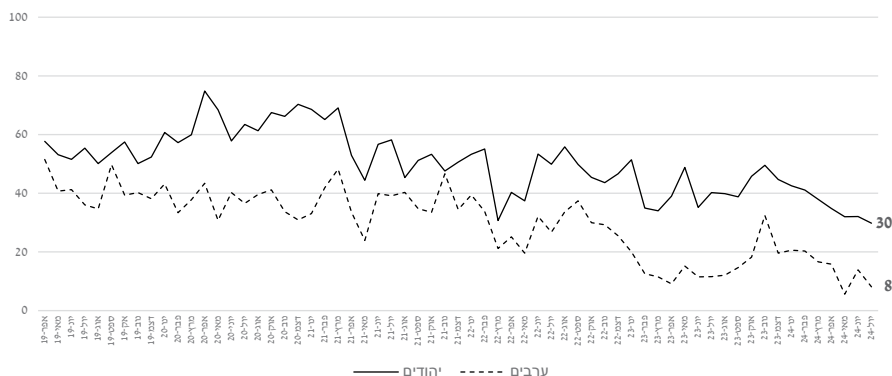
פילוח התשובות לשאלת עתיד השלטון הדמוקרטי לפי מחנות פוליטיים (יהודים) מעלה שלמעט בתקופת ממשלת לפיד-בנט, שיעור האופטימיים בימין גבוה בהרבה מאשר במרכז ובשמאל. כמו כן, מאז נובמבר 2023 ניכרת ירידה דרמטית בשיעור האופטימיים במרכז ובשמאל, וירידה מתונה יותר בימין.

תרשים 6: די אופטימיים ומאוד אופטימיים לגבי עתיד השלטון הדמוקרטי בישראל (2019-2024, לפי מחנות פוליטיים (באחוזים, יהודים))

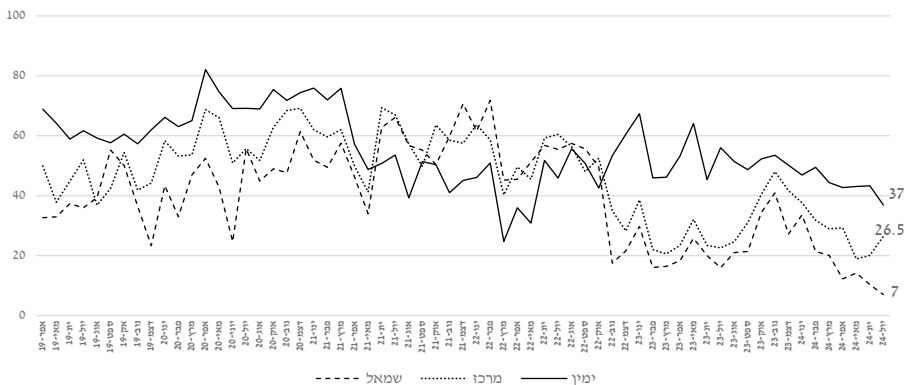
גם בנוגע לצפי לגבי הביטחון הלאומי, שיעור האופטימיים בקרב המרואיינים הערבים לאורך השנים נמוך בהרבה משיעורו בקרב היהודים (ממוצע ערבים - 28.9%, ממוצע יהודים - 50.3%).

תרשים 7: די אופטימיים ומאוד אופטימיים לגבי עתיד הביטחון הלאומי 2019–2024 (באחוזים, יהודים, ערבים)

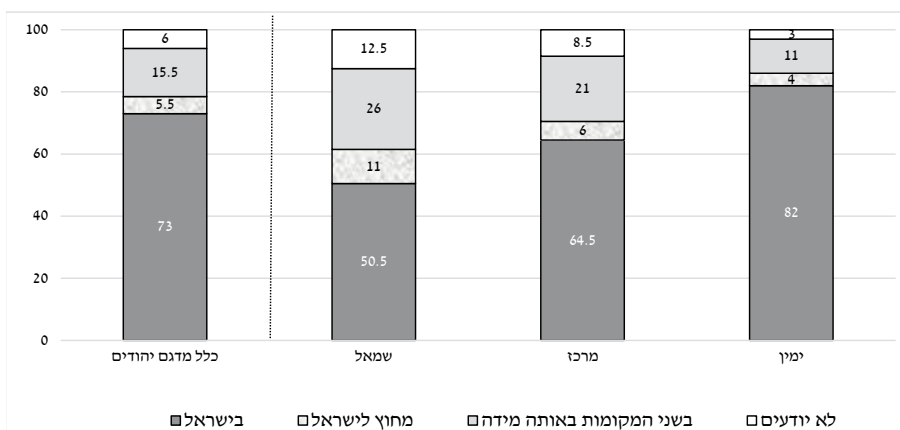
פילוח התשובות לפי מחנות פוליטיים (יהודים) אשר לצפי לעתיד הביטחון הלאומי מעלה כי טוב, למעט בתקופת ממשלת לפיד־בנט, שיעור האופטימיים בקרב מי שהגדירו עצמם ימין גבוה משיעורו בקרב מי שהגדירו עצמם מרכז או שמאל. עם זאת, בשלושת המחנות ניכרת ירידה באופטימיות החל מנובמבר 2023.

תרשים 8: די אופטימיים ומאוד אופטימיים לגבי עתיד הביטחון הלאומי 2019–2024, לפי מחנות פוליטיים (באחוזים, יהודים)

עם זאת, למרות ההערכה הגרועה של מצבה של ישראל בהווה, וחרף הצפי הפסימי לעתיד, מתברר שעדיין רוב היהודים סבורים כי ישראל היא המקום הבטוח ביותר ליהודים לחיות בו. בסקר שנערך באמצע 2024 שאלנו (מדגם יהודים): "לדעתך, כיום היכן בטוח יותר ליהודים לחיות?". כשלושה רבעים השיבו כי ישראל היא הבטוחה ביותר. מרבית הנותרים העריכו כי מידת הביטחון הקיומי ליהודים בישראל או מחוצה לה זהה, ורק מיעוט זעיר השיב כי מחוץ לישראל בטוח יותר ליהודים לחיות כיום. פילוח לפי מחנות פוליטיים הראה גם כאן הבדלים ניכרים: רק כמחצית ממי שהגדירו עצמם שמאל חושבים כי בטוח יותר ליהודים בישראל, לעומת כשני שלישים מהמרכז ורוב גדול מאוד בימין.

תרשים 9: היכן בטוח יותר ליהודים לחיות כיום? (באחוזים, יהודים)

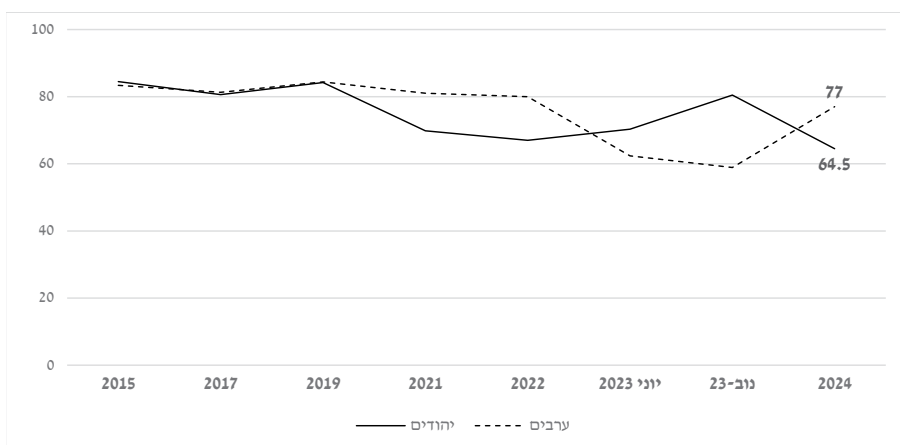

מסקנות אופרטיביות אישיות

על רקע הערכת המצב בהווה והצפי לעתיד, אין תמה שישראלים רבים "מחשבים מסלול מחדש". למשל, שוקלים בחיוב הוצאת דרכון זר, או אפילו מעבר למדינה אחרת. לשאלה: "אם תהיה לך אפשרות לקבל אזרחות אמריקאית או אזרחות של מדינה אחרת במערב, האם תעדיף לעבור ולחיות שם או שתעדיף להישאר לחיות בישראל?" שני שלישים מכלל המדגם (67%) ענו שהם מעדיפים להישאר בארץ, כחמישית (21%) ענו שהיו מעדיפים להגר, ו-12% לא ידעו.

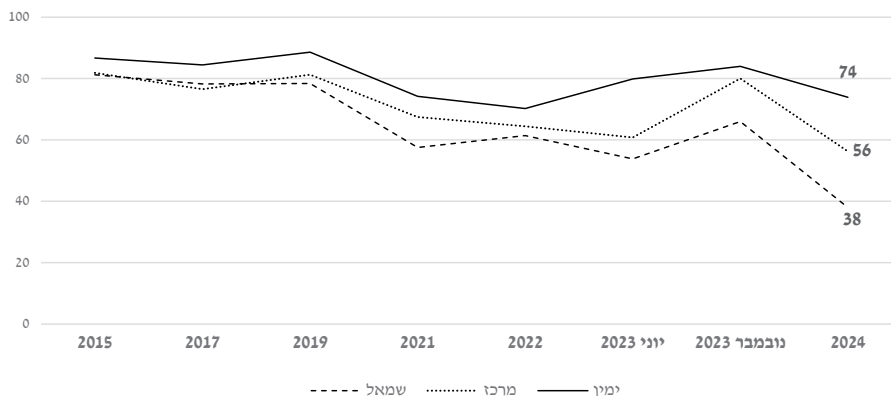
כפי שאפשר ללמוד מהתרשים הבא, לאורך השנים היו "חילופי מקומות" בין היהודים לערבים מבחינת שיעור המעדיפים להישאר בארץ. כמו כן, נראה כי גם כאן התנדודות בקרב המשיבים הערבים גדולה יותר מזו שבקרב היהודים, אם כי הממוצעים של שני הציבורים דומים (ערבים – 76.1%, יהודים – 75.2%). מעבר לכך – מאז המדידה בנובמבר 2023 ניכרת בקרב היהודים ירידה חדה בשיעור המעוניינים להישאר, לעומת עלייה בקרב המרוויינים הערבים.

תרשים 10: מעדיפים להישאר בישראל, 2015–2024 (באחוזים, יהודים, ערבים)

כצפוי, גם כאן פילוח לפי מחנות פוליטיים (יהודים) מצביע על הבדלים ניכרים – נכונות השמאל להישאר בארץ היא הנמוכה ביותר, כבר החל מ־2017. אחרי אירועי אוקטובר חלה ירידה בשיעור המעוניינים להישאר בכל שלושת המחנות, אולם בעוד בימין ובמרכז עדיין מדובר ברוב, בשמאל מדובר במיעוט ברור.

תרשים 11: מעדיפים להישאר בישראל, 2015–2024, לפי מחנות פוליטיים (באחוזים, יהודים)

שלא במפתיע נמצא קשר בין ההערכה עד כמה בטוח ליהודים לחיות בישראל לעומת מקומות אחרים לבין ההעדפה להישאר בארץ או להגר. רוב מי שחושבים שבטוח יותר בישראל מעוניינים להישאר בארץ, ואילו רוב מי שחושבים שבטוח יותר ליהודים לחיות במקומות אחרים – מעוניינים להגר.

לוח 3: העדפה להישאר לגור בארץ או להגר, לפי התפיסה היכן בטוח יותר ליהודים לחיות (באחוזים, יהודים)

סך-הכול	לא יודעים	להגר	להישאר בארץ	בישראל	היכן בטוח יותר ליהודים לחיות כיום?
100	13	11	76	בישראל	
100	7	61.5	31.5	מחוץ לישראל	
100	18.5	44.5	37	בשני המקומות באותה מידה	

בסקר שנערך באמצע 2024 נשאלו המרוויינים היהודים אם הם שוקלים לבדוק אפשרות לפעול לקבלת דרכון זר. הממצאים הורו על קבוצה גדולה מאוד (42%) של מרוויינים שהשיבו כי אין להם דרכון זר והם אינם שוקלים אפשרות זו. עם זאת, 24% השיבו שהתחילו בתהליך הוצאת דרכון זר או שוקלים זאת בחיוב. פילוח לפי מחנות פוליטיים העלה כי בימין ובמרכז תשובת המרוויינים השכיחה הייתה שאינם שוקלים להוציא דרכון זר (49%, 38% בהתאמה) לעומת מיעוט בשמאל (16%). שיעורם של אלו שכבר התחילו בתהליך הוצאת דרכון זר או שוקלים לעשות זאת גבוה יותר בשמאל מאשר במרכז ובימין (36%, 29%, 19% בהתאמה).

פילוח של התשובות בדבר הכוונה לפנות בבקשה לקבלת דרכון זר לפי ההערכה לגבי המצב הכללי של ישראל מעלה כי בקרב מי שמגדירים את המצב די רע או רע מאוד, רק 37% ענו שאין להם דרכון זר ואינם חושבים להוציאו, בהשוואה ל-56% ממי שמגדירים את המצב די טוב או טוב מאוד ו-46% המגדירים אותו "ככה-ככה". לעומת זאת, 30% ממי שמגדירים את המצב די רע או רע מאוד התחילו תהליך הוצאת דרכון זר או שוקלים לעשות זאת, בהשוואה ל-14% ממי שהגדירו את המצב די טוב או טוב מאוד ו-17% ממי שהגדירו אותו ככה-ככה.

יש תקווה?

הממצאים שהובאו לעיל מצביעים בבירור כי הציבור הישראלי בכללותו מעריך את המצב הלאומי בהווה כגרוע, ותקוותו לגבי עתיד טוב יותר – מועטה. מעבר לכך, נראה שהציבור הערבי רואה הווה ואופק קודרים יותר בהשוואה לציבור היהודי. עם זאת, בציבור היהודי, שבממוצע, כפי שהוצג, אינו שבע רצון מהמצב הקיים וצופה לעתיד בפסימיות, יש הבדלים עמוקים בין קבוצות שונות, בראש ובראשונה בין שלושת המחנות הפוליטיים. הערכת המצב הפסימית והיעדר התקווה לעתיד, אם במישור הפנימי (עתיד השלטון הדמוקרטי בישראל) ואם במישור החיצוני (עתיד הביטחון הלאומי), בולטים במיוחד בשמאל, בהשוואה למרכז, ועוד יותר מכך – בהשוואה לימין.

הממצא הפחות צפוי שהוצג כאן הוא התחושות השליליות של רוב הציבור, כולל בימין, כלפי הממשלה, והקשר ההדוק בין תחושות אלה לבין הערכת המצב של ישראל כיום. כלומר, אפילו אותם חלקים בציבור השותפים לכאורה לאידיאולוגיה השלטת

בממשלה אינם שבעי רצון ממנה, אם כי, מן הסתם, מסיבות שונות מאשר אותם חלקים שתפיסות העולם הפוליטיות שלהם שונות עד מנוגדות מאלו של הממשלה.

ממצא חשוב נוסף הוא העובדה שגם כיום יש בציבור היהודי רוב לסבורים כי ליהודים בטוח יותר לחיות בישראל מאשר במקומות אחרים בעולם. מרביתם גם לא היו רוצים לעבור לגור במקום אחר, אם כי בעקבות אירועי שבעה באוקטובר חלה ירידה ניכרת בשיעור המעוניינים להישאר בארץ. הדבר משפיע בתורו גם על מידת הרצון להגר מישראל, ואפילו על הפנייה, בכוח או בפועל, לקבלת דרכון זר.

השאלה שבשלב זה לא ניתן להשיב עליה היא אם מדובר במצב תודעתי שלילי קבוע, או שמא הדבר תלוי בהתרחשויות ובהרכב השלטון. במילים אחרות, השאלה העומדת בפתח היא האם אירועי השנים האחרונות בכלל ואירועי השנה האחרונה בפרט הותירו צלקת בל תימחה על התודעה הישראלית, או לחלופין, ששינוי לטובה במצב הביטחוני ותמורה פוליטית מהותית עשויים להחזיר את הצבע ללחיי הציבור הישראלי.

פרופ' תמר הרמן, עורכת שותפה של כתב העת **קריאות ישראליות**, פרופסור אמריטה למדע המדינה באוניברסיטה הפתוחה ועמיתת מחקר בכירה במכון הישראלי לדמוקרטיה.

דוא"ל: tamarhe@gmail.com

ירון קפלן, חוקר, מרכז ויטרבי לדעת קהל ומדיניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

דוא"ל: yaronk@idi.org.il

אינה אורלי ספוד'ניקוב, חוקרת, מרכז ויטרבי לדעת קהל ומדיניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

דוא"ל: lnnaS@idi.org.il